

ЕТНОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА: ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ

Дана стаття присвячена особливостям етнокультурної ідентичності українського студентства. Автор статті звертається до даних емпіричного соціологічного дослідження, проведеного в 2012 році у ВНЗ Слобожанщини, аналіз яких дозволив схарактеризувати процеси трансформації ідентичності студентської молоді, що відбуваються в ході становлення інформаційного суспільства.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, етнокультурна ідентичність.

Данная статья посвящена особенностям этнокультурной идентичности украинского студенчества. Автор статьи обращается к данным эмпирического социологического исследования, проведенного в 2012 году в вузах Слобожанщины, анализ которых позволил охарактеризовать процессы трансформации идентичности студенческой молодежи, происходящие в ходе становления информационного общества.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, этнокультурная идентичность.

This article is devoted to the peculiarities of ethno-cultural identity of Ukrainian students. The author of the article refers to the data of empirical sociological research carried out in 2012 at the universities of Slobozhanschina, the analysis of which has allowed characterizing of the processes of transformation of identity of the student youth occurring in the course of formation of information society

Key words: identification, identity, ethnocultural identity.

В епоху сучасності, саме тоді, коли багато суспільств залучились до глобалізаційних процесів та всебічних, кардинальних трансформацій, особливої **актуальності** набула проблематика ідентифікації та ідентичностей. Саме в умовах суттєвих соціальних зрушень проблема почала змінювати свою форму та зміст і стала, на думку З. Баумана, перетворюватися з проблеми, «як вибрати», в проблему, «яку ідентичність обрати» і «як вчасно її змінити» [1, с. 205].

Дослідження різноманітних проявів ідентичності в сучасному суспільстві знайшли відображення в роботах зарубіжних вчених, які представляють як класику соціальної філософії, так і сьогодення соціогуманітарних наук, у тому числі соціології. Серед них роботи З. Баумана, У. Бека, П. Бергера, Ж. Бодрійара, Ю. Габермаса, М. Гайдеггера, Е. Гідденса, І. Гофмана, Т. Лукмана, С. Леша, А. Турена, З. Фрейда, М. Фуко, С. Хантінгтона, Е. Еріксона, Л. Іоніна, Ю. Левади, В. Ядова.

Формування української державності, необхідність консолідації населення країни визначають зацікавленість проблематикою ідентифікації та ідентичності вітчизняних дослідників. Дана тематика представлена в доповідях, статтях та монографіях Л. Ази, В. Арбеніної, Є. Головахи, Т. Каменської, І. Кононова, О. Маланчук, С. Макеєва, О. Мусієздова, Н. Паніної, С. Оксамитної, В. Оніщука, А. Ручки, Л. Сокурянської, О. Філіппової, Н. Черниш, О. Швачко, М. Шульги тощо.

Знайти підтвердження того, що протягом останніх двох десятиліть з боку вітчизняного соціологічного співтовариства дійсно збільшився інтерес до зазначеної проблематики, дозволило застосування методу контент-аналізу (одиницями аналізу були обрані поняття «ідентифікація» та «ідентичність»). Так, результати контент-аналізу назв публікацій, розмічених у збірнику наукових праць «Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства» (Харків, ХНУ імені В. Н. Каразіна; з 1994 до 1998 року даний збірник мав назву «Харківські соціологічні читання») за період з 1994 по 2013 рік, дають підстави для умовного виокремлення двох етапів у розгортанні наукового інтересу до проблематики ідентифікації та ідентичності. Перший етап (1994-2002 рр.) пов'язаний з пробудженням інтересу: у даний проміжок часу публікацій, що стосувались тих чи інших аспектів ідентифікації та ідентичності або взагалі не було (як у 1994 р.), або їх кількість в середньому не перевищувала 2% від загальної кількості статей. Другий етап (2003-2013 рр.) характеризується відносним зростанням інтересу: в середньому кількість статей, присвячених зазначеній проблематиці, у цей період становить 5%, а у деякі роки спостерігаються «сплески» до 9-10%¹.

З'ясувалось також, що, по-перше, значна кількість робіт українських дослідників, представлених у збірнику за опрацьований період, прямо або опосередковано стосується етнокультурної та національної ідентичності.

По-друге, аналіз існуючих практик теоретичного та емпіричного вивчення соціальних ідентичностей показує, що об'єктом дослідження соціологів стають найрізноманітніші спільноти – соціально-класові, соціально-територіальні, соціально-професійні, соціально-етнічні та соціально-демографічні. Але найбільша увага соціологів прикута до молоді, насамперед студентської. Пояснення цьому факту варто шукати у специфічних рисах, притаманних даній соціальній групі.

Багато представників соціогуманітарного знання ХХ століття вбачають особливість молоді в тому, що вона не продукує ідеї, а тільки слугує енергетичним ресурсом для їх впровадження в життя. Так, К. Мангейм вважав, що «молодь ані прогресивна, ані консервативна за своєю природою, вона – потенція, готова до будь-якого починання» [2, с. 445]. П. Бергер, Т. Лукман, автори конструктивістської теорії, вважали, що при впровадженні в соціальну організацію кардинальної інновації, її включення в життя може бути здійснене тільки молодим поколінням, що соціалізується. П. Бергер у

¹ Розрахунки виконані автором.

роботі «Суспільство в людині» закріплює за процесом інтеріоризації великі повноваження: достатньо створити нові соціальні ролі (навіть такі, що дорослим здаються безглуздими) і для покоління, що підрастає, вони набувають символічної цінності, контролюючи представників нового покоління вже не «ззовні», а «зсередини» [3].

На декілька особливостей, що притаманні студентській молоді, вказує Л. Сокурняська [4, с. 12-15]. Студентство – це найбільш численна група молоді (практично кожний другий випускник українських загальноосвітніх шкіл останніх років продовжив свою освіту у ВНЗ III-IV рівнів акредитації). Саме студентство є найбільш «ресурсомісткою» соціальною групою сучасного українського суспільства: вона володіє низкою значущих соціальних ресурсів, які багато в чому визначають процес ідентифікації сучасної особистості. Маються на увазі насамперед вік, високий рівень освіченості та суб'єктивний потенціал (останній розуміється як готовність і підготовленість особистості до самостійної та відповідальної соціальної діяльності). Також студентство можна вважати соціокультурною спільнотою, оскільки йому притаманна власна субкультура із специфічною системою цінностей, настанов, моделей поведінки, життєвих стилів. Це забезпечує відносну гомогенність студентства, що, у свою чергу, обумовлює її соціальні ідентичності. Разом з тим студентство є диференційованою спільнотою (через різне соціальне походження представників цієї спільноти; через різний обсяг економічного, культурного, соціального капіталу батьківської родини; через субкультурні відмінності, пов'язані з тим, що в студентському середовищі співіснують різні студентські субкультури). Множинність соціального та соціокультурного позиціонування студентської молоді породжує множинність її ідентифікаційних практик, а отже, множинність ідентичностей.

Досвід вивчення процесу ідентифікації різних поколінь [5], які опинились в швидкоплинних соціальних умовах, відчувши себе на своєрідному роздоріжжі, вказує на певні відмінності даного процесу у молоді та старших поколінь.

Старші покоління, ідентифікуючи себе з об'єктами (соціальними спільнотами), що існували раніше, але у ході трансформації суспільства набули нових значень і смислів, мають тенденцію присвоювати цим об'єктам властивості їхнього попереднього стану, тобто ті властивості, які їм (суб'єктам ідентифікації) добре відомі та дозволяють запобігти стану невизначеності та вакууму соціальних зв'язків.

Молодь, на відміну від старших поколінь, з одного боку, не має достатніх знань про нові об'єкти соціальної ідентифікації, з іншого – у неї відсутня достатня кількість соціальних зв'язків з об'єктами ідентифікації, які існували раніше. Тому для молоді складніше визначити свою приналежність до нових соціальних спільнот. Але завдяки досвіду старших поколінь молодь має достатньо знань, щоб відділяти себе від тих чи інших соціальних спільнот, які на даний момент не є для неї актуальними. Тому

самоідентифікація молоді частіше будується за негативною схемою «не-Я» і має чіткіше виражені значення, ніж позитивна самоідентифікація «Я – це ...».

До того ж загальний висновок, який можна зробити на основі аналізу робіт соціальних психологів та соціологів першої половини ХХ ст., «ідентичність молоді людини формується у середовищі емоційної прихильності (наслідування, імітації, габітуалізації того, що близько по духу або активно присутнє у зовнішньому оточенні)» [6]. У старшому віці, коли засвоєння культурного досвіду відбувається на більш свідомому рівні, формування ідентичності забезпечується пізнавальною діяльністю, в тому числі діяльністю, спрямованою на самопізнання.

Кафедрою філософії Харківського національного університету радіоелектроніки протягом 2012 р. було проведено емпіричне соціологічне дослідження за темою «Соціокультурна ідентичність студентської молоді в умовах інформаційного суспільства» (наук. керівник Штанько В. І.), в якому дослідницька увага теж була сфокусована на студентстві. Саме на прикладі студентів вищих навчальних закладів Слобожанщини (методом анкетування опитані студенти (n=789) Харківського національного технічного університету (ХНУРЕ), Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет» (НТУ «ХП») та Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (НАУ «ХАІ») було вивчено та схарактеризовано процеси трансформації ідентичності студентської молоді, що відбуваються у ході формування інформаційного суспільства.

Результати дослідження, проведеного кафедрою філософії ХНУРЕ, підтверджують гіпотезу щодо «розмитості» етнокультурної та національної ідентичностей. Так, на питання «Чи згодні ви з тим, що більш важливим є бути представником свого народу, ніж людиною взагалі?» респонденти відповіли наступним чином: «радіше не згоден» – 31%; «радіше згоден» – 23%; «важко відповісти» – 20%; «повністю не згоден» – 18%; «повністю згоден» – 7%.

Виявилось, що прихильниками загальнолюдської ідентичності є майже половина опитаних, тоді як етнічної – близько однієї третини респондентів. Серед пріоритетів у вивченні культури також переважають глобалістичні тенденції.

Як свідчить кореляційний аналіз, існує зв'язок між етнічною самоідентифікацією студентів та їх культурними вподобаннями (таблиця.).

Таблиця

Зв'язок між етнічною самоідентифікацією студентів та їх культурними вподобаннями

Питання	Чи згодні ви з тим, що більш важливим є бути представником свого народу, ніж людиною взагалі?				
	Варіанти відповідей (див. по вертикалі)	Згоден	Радше згоден	Радше не	Не згоден
Більш					
є					
більш					
як					
пог					
в					

				згоден	
	Добре знати власну культуру	56	46	32	15
	Долучитися до культур Заходу	2	5	9	9
	Добре орієнтуватися у культурах найближчих сусідів України	2	4	5	5
	Ознайомитися з культурами Далекого Сходу	2	2	2	3
	Ознайомитися з культурами ісламських країн	5	1	1	1
	Ознайомитися з культурами різних країн і народів	33	42	52	68

Очевидно, в даному випадку не спостерігається жорстка статистична взаємозалежність ознак, оскільки коефіцієнт кореляції не є значущим. Радше може йтись про наявність тенденцій збільшення (зменшення) показників відповідно до позиції респондента.

Відповідно до результатів дослідження більшість студентів (61%) поверхнево знає свої національні традиції та іноді їх дотримується. Тих, що знають, але не вважають за потрібне дотримуватись традицій, налічується близько 22% опитаних. Респондентів, які зазначили, що добре знають та дотримуються традицій у повсякденному житті, небагато – близько 11%. Разом із тим респондентів, що вважають національні традиції неактуальними у сучасному світі, трохи менше 6%. Таким чином, ставлення більшості студентів, що брали участь у опитуванні, до цього питання представляється радше індиферентним, ніж позитивним або негативним.

Показником інтеграції молоді до глобального інформаційного та культурного середовища є використання іншомовної (переважно англо-американської) лексики у побутових розмовах. За результатами дослідження, іноді іншомовні слова у повсякденному спілкуванні використовують 38% опитаних, достатньо часто – 32%; рідко – 14%; постійно – близько 11%; майже ніколи – 5%.

Розуміння сутності процесів глобалізації та її зв'язку з інформаційним простором є важливою характеристикою сучасної освіченої людини. Відповідно до запитання анкети, студенти зазначили, що глобалізація – це: «розповсюдження досягнень науки, техніки та культурних цінностей по всьому світу» – 36%; «утворення єдиного глобального суспільства» – 26%; «взаємозалежність країн та народів, що зростає» – 26%; «важко відповісти» – 22%; «переділ світу на користь заможних та сильних держав» – близько 14%; «економічна експансія транснаціональних корпорацій» – 11%; «інше» – менше 1%.

Відповіді студентів свідчать, що більшість респондентів, які визначились, позитивно ставиться до явища глобалізації: «дає кожному суспільству можливість розвиватися та підвищувати якість життя» – 34%;

«можливість обирати місце проживання та роботи будь-де у світі – 26%. Байдуже («бо моє життя від цього не залежить») ставляться до глобалізації 12% опитаних. Серед причин негативного ставлення до цього явища 11% респондентів вказали те, що «багаті країни (і люди) багатіють, а бідні – бідніють»; близько 8% студентів відмітили, що «глобалізація вигідна великим корпораціям, але не більшості громадян». Привертає увагу велика кількість респондентів, що не мають чітко визначеної думки щодо цього явища – 30%. Можливо, це є наслідком відсутності у багатьох студентів системних знань щодо соціуму, історії та економічних реалій сучасного світу та у власній країні.

Як показав кореляційний аналіз, прихильники глобалізації не обов'язково є противниками пріоритету етнокультурної totoжності людини: таких респондентів 40%. Показник відчуття громадянської самоідентифікації «глобалістів» майже не відрізняється від середнього по виборці. Також серед противників глобалізації є ті, кому властива загальнолюдська ідентичність (відчувають себе жителем планети – 33%; вважають, що важливіше бути «людиною взагалі» – 17%). Відсутність жорсткого причинно-наслідкового зв'язку між етнокультурною ідентичністю та ставленням до глобалізації можливо є результатом принципово фрагментарного та невпорядкованого устрою глобального інформаційного простору, яким охоплено майже усе студентство. Отже, ідентичність респондентів представляється явищем значною мірою ситуативним, вкрай залежним від поточного інформаційного контексту.

У цілому можна зробити висновок, що етнокультурна ідентичність студентів є полівалентною та дещо невизначеною, отже добре придатною до різноманітних маніпуляцій. У той же час «крайнощі» у судженнях не є характерними для більшості респондентів, що свідчить про відносно невелику конфліктність етнокультурних питань у студентському середовищі.

Такі особливості етнокультурної ідентичності студентської молоді пов'язані, з одного боку, з тією специфікою процесу ідентифікації молоді, які вже були означені вище, з іншого – зі станом ідентифікаційного простору українського суспільства в цілому. Дослідження з цієї проблематики свідчать про здійснення процесу структурування ідентичності як такої в сучасному українському суспільстві, у результаті якого виникають більш-менш чітко окреслені ідентифікаційні комплекси. Разом з тим раціональної рефлексії щодо своєї ідентичності у переважній більшості населення поки не відбулося. Радше за все має місце дифузна ідентичність, яка вирізняється рухливістю, ситуативністю та фрагментарністю. Виключенням не є й українське студентство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2002. – 390 с.

2. Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм; пер. с нем. и англ. – М.: Юрист, 1994. – 700 с.
3. Бергер П. Общество и человек / П. Бергер // Социологический журнал. – 1995. – №2. – С. 163-180.
4. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.
5. Свиначенко А. Н. Социальные идентификации молодежи в трансформирующемся обществе / А. Н. Свиначенко // Харьковские социологические чтения – 98: сб. науч. работ. – Харьков: ЦЭПП «Радар», 1998. – С. 407-412.
6. Каменская Т. Г. Идентификация и идентичность: концептуальный подход в рамках теории конструктивизма / Т. Г. Каменская // Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Випуск 17. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2011. – С. 161-164.